

Mgr. Michaela MIŠENKOVÁ

JAZYKOVÉ HODNOTY V LINGVISTIKE NA SLOVENSKU

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (39) 2018

УДК 811.111'342'282.2

Мишенкова М. Мовні цінності в лінгвістиці у Словаччині; 10 стор.; бібліографічних джерел – 15; мова – словацька.

Анотація. У статті розглядається питання взаємозв'язку цінностей і мови. Метою статті являється аналіз наукових результатів словацького мовознавця Юрая Долніка, який розробляє теоретичні питання функціонування цінностей в мові. З метою аналізу були вибрані основні наукові дослідження Ю. Долніка, опубліковані в спеціальних періодичних виданнях «Kultúra slova» (1983 і 1987) і «Jazykovedný časopis SAV» (2005), а також в монографії «Použitvanie jazyka» (2010), написаній у співавторстві з О.Оргованой. У статті аналізуються праці ряду словацьких науковців, зацікавлених вербалізацією цінностей в мові. Актуальність дослідження полягає у виділенні аксіологічній лінгвістики як сучасного наукового напрямку.

Ключові слова: лінгвістика, аксіологія, Юрай Долнік, цінність, словацька мова.

XXI storočie prinieslo do lingvistiky badateľný rozmach, a to najmä v oblasti lingvokulturologie a psycholingvistiky. Na pomedzí týchto vedných disciplín stojí nami sledovaná problematika hodnôt. Podľa Slovníka súčasného slovenského jazyka má termín *hodnota* viacero významov. Či už ho použijeme ako meradlo potrebnosti, užitočnosti, vyjadrenia vnútornej ceny alebo ním označíme „iba“ niečo cenné resp. hodnotné, je *hodnota* stále úzko prepojená s činnosťou ľudskej spoločnosti [1]. V rámci slovenskej lingvistiky sa touto problematikou zaoberá predovšetkým Juraj Dolník, v menšej miere Juraj Vaňko, Jozef Sipko, Anna Petriková a iní. Oveľa väčší počet prác zaznamenávame v zahraničnej lingvistike (ruskej, príp. poľskej), ktorá však nie je primárnym objektom nášho záujmu. V predkladanom príspevku sa naopak snažíme analyzovať vývoj vedeckého pohľadu lingvistu Juraja Dolníka na problematiku hodnôt v jazyku, a to od roku 1983, keď publikoval prvú štúdiu na túto tému, až do súčasnosti.

Prepojenie jazyka a hodnôt ako jeden z prvých spomína švajčiarsky lingvista Ferdinand de Saussure vo svojej práci *Kurs obecné lingvistiky*. Podľa neho, systém jazyka môže byť systémom čistých hodnôt ak sa vezmú do úvahy prvky, ktoré vstupujú do jeho fungovania – idey a zvuky. Ferdinand de Saussure vysvetlil pojem hodnôt v jazyku, na príklade prirovnania jazyka k šachu: „Príslušná hodnota figúrok závisí na ich // postavení na šachovnici takým istým spôsobom, ako má v jazyku každý termín svoju hodnotu v dôsledku svojho protikladu ku všetkým ostatným termínom“ [8, s. 116]. Aj jazyk má svoje „pravidlá hry“, za ktoré de Saussure považuje konštantné princípy sémiológie [8].

Jazyková hodnota má podľa ženevského jazykovedca nesporne blízko k významu. Hodnoty sú pritom vždy vytvárané jednak z nepodobnej veci, ktorú možno zameniť za tú, ktorej hodnotu určujeme, a jednak z podobných vecí, ktoré možno porovnať s tou, o ktorej hodnotu ide. De Saussure tu uvádza príklad s mincou. Najprv vníma mincu ako platidlo, ktoré možno vymeniť za určité množstvo inej veci, napr. za chlieb. Okrem toho ju možno porovnať s

podobnou hodnotou rovnakého systému (iná mena). Rovnako možno slovo zameniť za niečo nepodobné – za ideu. Navyše ho možno prirovnať k niečomu čo má rovnakú povahu – s iným slovom [8].

V rámci slovenskej jazykovedy začal ako prvý skúmať problematiku hodnôt Juraj Dolník. Profesor Dolník sa narodil začiatkom 40. rokov XX. storočia v meste Irsa, pri Budapešti v Maďarsku. Štúdium slovenského a nemeckého jazyka na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave úspešne ukončil v roku 1964. V súčasnosti pôsobí na Katedre slovenského jazyka na Univerzite Komenského v Bratislave. Vo svojom výskume sa zaoberá problematikou súčasného slovenského jazyka (lexikológie), v oblasti všeobecnej jazykovedy a jazykovej kultúry.

Po prvýkrát sa v jeho štúdiách s termínom *hodnota* stretávame v roku 1983 v príspevku *Motivácia a hodnota termínu*, ktorý bol uverejnený v časopise *Kultúra slova*. O hodnote termínu píše: „Najdôležitejším činiteľom, od ktorého závisí komunikačná funkcia termínu (a slova vôbec), je jeho hodnota. Hodnota umožňuje totiž komunikačne uplatniť termín bez ohľadu na jeho formálnu stavbu. Aj hodnota termínu (ako aj netermínu) je daná jeho opozičnými vzťahmi k termínom tej istej semaziologickej lexikálnej paradigmy a nemusí byť, samozrejme, morfeematicky vyjadrená“ [2, s. 136]. Vo všeobecnosti sa v tomto príspevku zaoberá vzťahom príp. prepojením medzi motiváciou a hodnotením. V závere poukázal na to, že hodnota a motív môžu byť totožné, ale taktiež môže *hodnota* pôsobiť na motivačný príznak.

Ďalším príspevkom, v ktorom autor spomína pojem hodnotenie, je štúdia z roku 1987 s názvom *Odras hodnotenia vo význame slov*. Dolník v nej analyzuje hodnotiace postoje, ktoré používajú ľudia v komunikácii na vyjadrovanie svojich stanovísk. Primárne svoju pozornosť sústreďuje na prídavné mená a podrobnejšie rozoberá pojem *dobrý*. Hodnotiace slová pritom môžu mať pozitívny, negatívny či neutrálny podtón. Výsledkom autorovej štúdie je, že slovo *dobrý* v hodnotiacom značení sa

zlučuje s podstatnými menami, ktoré označujú predmety so značným alebo možným kladným hodnotiacim hľadiskom. Každé prepojenie slová *dobrý* plus podstatné meno je komunikačne akceptovateľné, ak je v komunikácii jasné, ktorá stránka označovaného predmetu je základom hodnotenia [3]. V tomto príspevku ešte absentuje *hodnota* v axiologickom ponímaní tohto slova, ale je skôr hodnotiacim významom.

V nasledujúcich publikovaných štúdiách *Hodnotiace slová v slovenčine* (1987), *Hodnotenie a hodnotiace slová* (1988), *Lexikálne vyjadrenie citového hodnotenia* (1989), *Slovenčina z hľadiska hodnotenia* (1995) a pokračoval v analýze slova *dobrý* a taktiež sa detailnejšie zaoberal citovým zafarbením emocionálnych slov. V jednej zo štúdií uviedol nasledovné delenie hodnotiacich slov:

- intelektuálno-hodnotiace slová, ktoré implikujú:

- slová, v ktorých je prejavovaný vzťah k mimojazykovej danosti, napríklad *dobrý*, *zlý*, *vkusný* a pod.

- slová, vo význame ktorých je zakotvená spojitosť k tvrdeniu, resp. k časti tvrdenia; možno tu zaradiť mnohé hodnotiace partikuly, ako napr. *bezpochyby*, *naozaj*, *naopak*, *pravdepodobne* a iné, ako aj stavové adverbá vystihujúce hodnotenie, napr. *dobré*, *krásne*, *ľahko*, *ťažko* atď.

- emotívno-hodnotiace slová, ku ktorým sa pripájajú:

- slová vypovedajúce bezprostrednú citovo-hodnotiacu spojitosť k výseku danosti; patria sem niektoré citové citoslovčia, napr. *fuj*, *brá* a pod.

- slová, ktoré vyjadrujú citovo-hodnotiacu spojitosť k tvrdeniu, respektíve k danej partikule tvrdenia; zaraďujú sa sem niektoré hodnotiace častice, resp. stavové príslovky, napr. *namojdušu*, *namojpravdu*, *žiaľ*, *bistú*, *božechráň*, *chvalabohu* a pod.

- slová vystihujúce hodnotiaci vzťah prostredníctvom citového komponentu psychiky (emotívno-hodnotiace slová v užšom význame), napr. *hnusný*, *odporný* a i.

- slová vyjadrujúce emotívno-hodnotiacu spojitosť ako sprievodný prejav zmyslu, v ktorom sú zafixované vlastnosti označovaného predmetu, napríklad *banda*, *korhel*, *lotor*, *vulgárny*, *drina* a pod. [4].

Termín *axiologický koncept* Dolník používa ako prvý slovenský lingvista v roku 1992 na stránkach Jazykovedného časopisu SAV v štúdiu s názvom *Axiologické slová*. V nej prvýkrát uviedol rozčlenenie axiologických slov na:

- slová orientované na význam axiologickej funkcie;

- slová orientované na hodnotu axiologickej funkcie;

- slová orientované na axiologickú reakciu. [5].

V priebehu nasledujúcich rokov sa profesor Dolník aj naďalej venoval tejto problematike. V roku

1999 pod záštitou Filologickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici publikoval monografiu *Jazyk a hodnotenie*. Táto publikácia je zbierkou všetkých dovtedajších publikovaných prác na túto tému. Môžeme v nej nájsť aj vyššie spomenuté štúdie *Slovenčina z hľadiska hodnotenia*, *Hodnotiace slová*, *Axiologické slová*, ako aj iné ako napr. *Axiologická stránka jazykovej komunikácie*, *Jazyk ako hodnota*, *Motivácia a lexikalizácia*, *Metajazyková axiologická kompetencia Slovákov (vo vzťahu k češtine)* a ďalšie.

O niekoľko rokov neskôr, konkrétne v roku 2005, Dolník publikuje štúdiu s názvom *K otázke odrazu hodnôt v jazyku*, v ktorej sa okrem iného venuje problematike *axiologická kompetencia, primárnym a sekundárnym hodnotám i primárnej a sekundárnej hodnotovej orientácii*. Autor v štúdiu poukazuje na spôsob fixácie primárnych hodnôt „prostredníctvom stereotypných jazykových situácií“ [7, s. 9]. „Sú známe kompetencie vymedzené na základe rôznych sociálnych sfér a činnosti napríklad lingvistická, pragmatická kompetencia a taktiež axiologická kompetencia. Axiologická kompetencia ako hodnotiacia dispozícia, ktorú človek nadobúda v procese socializácie“ [7, s. 11].

K problému axiologickej koncepcie jazyka, axiologickej kompetencie a príznakovosti sa Dolník opätovne vracia v kapitole s názvom *Jazyk vo svetle hodnotenia*, ktorú publikoval v monografii *Používanie jazyka* v roku 2010 (monografia vyšla v spoluautorstve s Oľgou Orgoňovou). Pri axiologicky zacielenom výskume sa podľa neho majú pokladať tri okruhy otázok:

- Ako sa premieta hodnotiacia dispozícia, resp. aktivnosť osoby do jazyka, do jeho stavby, fungovania, resp. do jazykových premien?

- Ako jazyk slúži pri hodnotení?

- Ako sa javia hodnotiace polohy pri kultivovaní jazyka?

Zatiaľ čo v prvej otázke je potrebné prihliadať na to, ako axiologická kompetencia vplyva na fungovanie jazykových jednotiek, v druhej otázke je nutné sústrediť sa na hodnotenie rečových aktov. V tretej otázke sa zase treba zamerať na to, ako hodnota riadi kultivovanie jazyka [10].

Hĺbkovú analýzu tejto problematiky urobil Juraj Vaňko v štúdiu *Hodnotenie a jazyk, jazyk a hodnotenie* publikovanej v zborníku *Jazykoveda v pohybe* (2012), vydanom pri príležitosti životného jubilea Oľgy Orgoňovej a Juraja Dolníka. Vaňko sa vo svojom výskume zaoberá štúdiom syntaxe ukrajinských nárečí v regióne východného Slovenska. V nami analyzovanom príspevku rozoberá prepojenie hodnoty a komunikácie, hodnotiace postupy a prostriedky a taktiež hodnoty ako predmet lingvistiky. V poslednej stati pritom poukazuje na to, že výskum jazyka hodnôt odštartoval v druhej polovici 20. storočia publikáciou R. M. Harea *The Language of Morals*. Okrem toho priblížil vývoj nemeckej, ruskej a poľskej lingvistiky a rovnako uvádza aj vybrané jazykovedné štúdie z anglosaského

prostredia. V neposlednom rade spomína tiež slovenskú lingvistiku, kde veľký vplyv na výskum hodnotiacej stránky jazyka prisudzuje práve Jurajovi Dolníkovi [13].

Okrajovo sa téme hodnôt a axiológie vo svojich prácach venujú aj ďalší slovenskí jazykovedci. Tak napríklad Jozef Sipko (Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove), ktorý pracuje okrem iného v oblasti konfrontačného výskumu slovenčiny a ruštiny na kulturologickom základe, v štúdiu *Jazyková prezentácia hodnôt* (2010) uvádza, že: „*Antropocentrický pohľad na jazyk sa preorientoval na hľadanie a odhaľovanie súvislosti pri vzájomnej väzbe „jazyk v človeku a človeka v jazyku“* [12]. Otázky hodnoty v jazyku sa nedávno dotkla aj docentka Petříková (FF PU v Prešove) tvrdením: „*V jazyku je každá hodnota reprezentovaná prostredníctvom samostatnej jednotky, t. j. lexikálneho významu, pozostávajúceho zo súboru charakteristických príznakov pre mentálny obraz objektu*“ [11, s. 53]. Taktiež o vzťahu lingvokulturologie a axiológie píše Lubomír Guzi a to, že v rozhraní lingvokulturologických výskumov sa

hlavným predmetom záujmu stáva „*súhrn formálnych stránok vyjadrenia znaku, jeho obsahu a kultúrneho zmyslu, sprevádzajúceho tento znak s prímou ľudského interpretačného a axiologického faktora*“. Takto sa „*lingvokulturologická vzorka prediera do popredia práve kultúrnou a axiologickou signifikantnosťou, dosahovanou zapojením jazykových jednotiek do určitého typu diskurzu*“ [9, s. 156-157].

Z vyššie uvedeného vyplýva, že Juraj Dolník je bezo sporu skutočným priekopníkom v oblasti axiologicky orientovaného jazykovedného bádania. Napriek tomu stále existuje pomerne veľa otázok ktoré ešte nie sú lingvisticky skúmané, napríklad nie sú dostatočne vymedzené „*základné výrazové prvky (a ich hlavné znaky) v relácii k axiologickému obrazu sveta*“, absentuje jednoznačné určenie druhov, typov hodnôt vrátane ich klasifikácie, rovnako nie sú stanovené spôsoby „*jazykovej reprezentácie hodnôt*“, taktiež chýba metodika ich výskumu a tiež nie sú dostatočne vymedzené „*priority porovnávacej analýzy axiologického obrazu sveta*“ [13, s. 84]. Týmto lakúnam v axiologickej lingvistike sa budeme venovať v našom ďalšom výskume.

Použitá literatúra:

1. Buzássyová K. Slovník slovenského jazyka / K. Buzássyová, A. Jarošová. – Bratislava : Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2006. Online dostupné na: <http://slovník.juls.savba.sk>
2. Dolník J. Motivácia a hodnota termínu / J. Dolník // Kultúra slova – 1983. – Roč. 3. – Č. 5 – S. – 113–140.
3. Dolník J. Odras hodnotenia vo význame slov / J. Dolník // Kultúra slova – 1987. – Roč. 21. – Č. 2. – S. – 39–46.
4. Dolník J. Hodnotiace slová v slovenčine / J. Dolník // Studia Academica Slovaca – 1987. – Roč. 16. – S. – 67–83.
5. Dolník, J. Axiologické slová / J. Dolník // Jazykovedný časopis – 1992. – Roč. 43 – Č. 1 – S. 3–12.
6. Dolník, J. Jazyk a Hodnotenie / J. Dolník – Univerzita Mateja Bela, Filologická fakulta, Banská Bystrica, 1999 – S. – 236.
7. Dolník, J. K otázke odrazu hodnôt v jazyku / J. Dolník // Jazykovedný časopis – 2005. Roč. 56. – Č. 1. – S. – 3–12.
8. De Saussure, F. Kurs obecné lingistiky / de F. Saussure – Nakadatelství Academia, Praha – 2007. S. – 487.
9. Guzi, L. Stremleníja lingvokulturologii k statusu prikladnoj lingvističeskoj discipliny. / L. Guzi // Aktualnyje problemy obučeníja russkomu jazyku XII. Current issues of the Russian language teaching XII. Masarykova univerzita. Brno. – 2016. – S. – 149–159.
10. Orgováňová, O. Používanie jazyka / O. Orgováňová, J. Dolník. – Univerzita Komenského Bratislava. – 2010. – S. – 229.
11. Петрикова, А. Ценностная лексика в русинском языковом сознании / А. Петрикова // Современная регионалистика: традиционные подходы и новые направления: сб. ст. Всерос. науч. конф. с междунар. участием, посвящ. юбилею д-ра. филол. наук., проф. Н. Н. Парфёновой, 29-30 сент. 2016. – Тюмень, Аксиома. – С. – 52–54.
12. Sipko, J. Jazyková prezentácia hodnôt / J. Sipko // Jazyk a kultúra – 2010. – Č. – 3.
13. Vaňko, J. Hodnotenie a jazyk, jazyk a hodnotenie / J. Vaňko // Jazykoveda v pohybe – 2012. – S. – 78–93.
14. Zaorálová, A. Jazyková hodnota / A. Zaorálová // Online dostupné na – http://oltk.upol.cz/encyklopedie/index.php5/Jazykov%C3%A1_hodnota
15. Dovně, L. Slovenskí jazykovedci. Súborná personálna bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1986 – 1995) / L. Dovně // Online dostupné na – http://www.juls.savba.sk/ediela/slovenski_jazykovedci/1996-2000/Dolnik,%20Juraj.html

Михаэла МИШЕНКОВА

ЯЗЫКОВЫЕ ЦЕННОСТИ В ЛИНГВИСТИКЕ СЛОВАКИИ

Аннотация. В статье рассматривается вопрос взаимосвязи ценностей и языка. Целью статьи является анализ научных результатов словацкого лингвиста Юрая Долника, который разрабатывает теоретические вопросы функционирования ценностей в языке. С целью анализа были выбраны основные научные исследования Ю. Долника, опубликованные в специальных периодических изданиях «Kultúra slova» (1983 и 1987) и «Jazykovedný časopis SAV» (2005), а также в монографии «Používanie jazyka» (2010), написанной в соавторстве с О.Оргованой. В статье анализируются работы ряда словацких ученых, интересующихся вербализацией ценностей в языке. Актуальность исследования состоит в выделении аксиологической лингвистики как современного научного направления.

Ключевые слова: лингвистика, аксиология, Юрай Долник, ценности, словацкий язык.

Michaela MISHENKOVA

LANGUAGE VALUES IN SLOVAKIA LINGUISTICS

Abstract. In the study we deal with the question of the relationship of values and language. The aim of the paper is to analyze scientific studies of Slovak language from Juraj Dolník, which deals with the issue of the functioning of values in the language. The aim of the analysis are selected scientific studies of J. Dolník, published in the journals Kultúra slova (1983 and 1987) and Jazykovedný časopis SAV (2005) and also in the Používanie jazyka (2010) monograph, written in co-authorship with O. Orgoňová. The study also analyzes the work of many Slovak linguists, who are interested in verbalizing values in the language. The significance of this study is the distinction of axiological linguistics as a modern scientific direction.

Key words: linguistics, axiology, Juraj Dolník, value, Slovak language.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2018 р

© Мішенкова М., 2018

Мішенкова М. – магістр Інституту русистики філософського факультету Прешовського університету (м. Прешов, Словаччина).